Introducció

Psicoanàlisi: el nou gos guardià?

Durant les últimes dècades, bona part de la psicoanàlisi s'ha tornat profundament i obertament reaccionària. La llista de posicions retrògrades ha crescut a un ritme accelerat, a mesura que la psicoanàlisi ha anat pujant per l'escala de l'estupidesa, la ignorància i la mala fe.

Tot plegat va començar en ple frenesí per la seguretat, amb l'estigmatització de les «colles de joves uniformats» que ja no respectaven «el saber» ni «l'autoritat».[1] Amb la introducció del PACS, seguida pel matrimoni homosexual, l'adopció d'infants en parelles del mateix sexe i la procreació assistida mèdicament, altres tesis propagades per certs analistes trobarien un llarg ressò en els mitjans de comunicació: els mateixos fonaments del desig quedarien minats i el col·lapse antropològic estaria per caure. La posada en qüestió de la societat «patrocèntrica», el reconeixement del desig homosexual i la conquesta de nous drets que l'acompanyaria anunciarien, segons aquests discursos, el final de la «presència humana a la terra».[2] Els promotors d'aquesta perspectiva

1 Gauchet, M. (2010), «Débat autour de *L'homme sans gravité* avec Pierre Beckouche», a Charles Melman, *La nouvelle* économie *psychique*, Tolosa de Llenguadoc, Érès.

2 «Els nostres antropòlegs i sociòlegs, si volguessin ser una mica seriosos, en lloc de dissertar sobre el millor acomodament, el millor confort que es podria trobar en els nous arranjaments familiars, farien bé de preguntar-se si no és aquest el signe d'una "nova família", una premonició de l'extinció de la vida i la presència humanes a la terra. Avui, els únics que volen viure en família són… els homosexuals! Avui exigeixen el matrimoni, i alguns volen tenir fills, mentre que els que es qualifiquen de "normals" només tenen una idea, i és liquidar la família, desfer-se'n». Melman,

apocalíptica han trobat una nova confirmació en els recents fets socials i polítics, que, d'altra banda, han comentat a bastament. De bracet amb el *Metoo*, el «neofeminisme indiferenciador» ens menaria a una societat malalta i sense «re-parament», l'educació dels infants estaria abocada al fracàs i a la bogeria –la civilització, a un carreró sense sortida. Després va arribar el torn de les revoltes populars dels Armilles Grogues, analitzades per alguns com l'expressió de «l'omnipotència narcisista infantil» i «el desencadenament de les pulsions de mort». Lax i a la deriva, l'Estat ha estat massa temps sense autoritat viril: els infants de «*big mother*» ja no comprenen els límits necessaris per conviure plegats.[3] Finalment, la cirereta de tot aquest florilegi, o d'aquest gran disbarat: després dels estudis de gènere,[4] la perspectiva «interseccional» a la universitat seria, en realitat, la responsable de l'auge d'un pensament totalitari que amenaça el «Pensament» i la nostra «Cultura». En un moment que el racisme contamina l'espai públic, la causa del mal que assola la nostra societat i que l'amenaça de fer explotar no rauria en les desigualtats socials, sinó en el domini ideològic dels intel·lectuals i universitaris decolonials i/o postcolonials, que promouen el comunitarisme i preparen el terreny per als totalitarismes.[5]

Amb el pretext de l'audàcia i la valentia «contra el pensament correcte» –tot sovint reivindicant-se crítiques amb el neoliberalisme–, i

---

C. (2008 [2002]), *L'homme sans gravité. Jouir à tout prix*, entrevistes amb Jean-Pierre Lebrun, París, Denoël.

3 Schneider, M. (2019), «Lexique du ressentiment», *Le Débat*, 204. La tesi d'un Estat «massa feminitzat» i la crítica de la deriva «sistemàtica» i «incestuosa» de la política envers els «valors femenins» (generositat, sensibilitat, dolor…) són defensats, per exemple, a Schneider, M. (2002), *Big mother*, París, Odile Jacob.

4 Els atacs s'han intensificat recentment. Segons Jacques-Alain Miller, per exemple, la campanya recent contra la discriminació de gènere (en què es veuen persones abraçant-se i reconciliant-se per sobre de la divisió de l'orientació sexual) «trepitjaria tota decència». Segons la seva opinió, es «permetria penetrar a l'esfera més íntima de les persones per dictar comportaments a pares i mares, joves i grans». Seria ni més ni menys que una forma d'«abjecció» que en realitat pretén «censurar el comportament» i que consisteix a «manipular el desig al si de la família» per «reeducar-la». Miller, J.-A. (2021), «L'École de la Tolérance», *Lacan Quotidien*, 930, (2 juny), p. 5.

5 Vuitanta psicoanalistes protesten: «La pensée décoloniale renforce le narcissisme des petites différences», *Le Monde*, 25 de setembre de 2020. La violència terrorista del mes següent serviria de pretext per reforçar aquesta perspectiva, digna d'un concurs Lépine d'idees d'extrema dreta. Alguns intel·lectuals anaven a demanar al ministre d'Educació que intervingués per controlar aquests pensadors perillosos a la universitat! «Sur l'islamisme, ce qui nous menace c'est le déni», *Le Monde*, 31 octubre de 2020.

enllà de les seves divergències, aquestes posicions tenen en comú que s'oposen a la igualtat política concreta. En realitat, són el testimoni d'una generació àmpliament convertida en renegada.[6] Hostil i vel·leïtosa, ferotgement contrària a la conquesta de nous drets, culturalment pessimista, antropològicament declinant, sent odi envers la igualtat política que, segons alguns dels seus parangons, no expressa res més que «una promesa de mort»![7] Febril, ja no suporta que la crítica desveli l'opressió exercida pel seu món.[8]

Enllà de fer molta fressa, aquesta eflorescència reaccionària no és gaire nova. Si de cas, és nova la cobertura mediàtica de què disposa i el seu ascens a l'espai públic. En realitat, des dels anys vuitanta –seguint el model dels Nous Filòsofs–, la *vulgata* dels neoanalistes havia començat a produir una literatura d'odi a la Història i al progrés, que va florir (tot i que llavors va ser en silenci) en el camp disciplinari de la psicoanàlisi. Preparava el terreny a la reacció que tot just havia d'arribar. La Història, i en particular tota la història progressista i revolucionària, s'havia de negar sistemàticament. Ben aviat, el Maig del 68 es va analitzar com

6 d'Hocquenghem, G. (2003 [1986]), *Lettre ouverte à ceux qui sont passés du col Mao au Rotary*, Marsella, Agone. Aquí no ens podem dedicar als efectes clínics *en la pràctica* d'aquests prejudicis reaccionaris. No obstant això, sospitem, no estan exempts de conseqüències. En el nostre llibre anterior vam abordar precisament aquesta qüestió sobre una determinada concepció de la psicosi i la segregació política, molt particular, de la qual aquesta gent amb gran el patiment psicològic pot provocar l'objecte, especialment en el context de presentacions de pacients de certs metges lacanians. Gabarron-Garcia, F. (2018), *L'héritage politique de la psychanalyse*, París, La lenteur.

7 «Per què, aquest requisit, igualtat? Per què no hem de suportar la diferència? Per què no hauríem de suportar la desigualtat? […] És curiós que ningú, crec, hagi assenyalat encara que aquesta igualtat, que ens sembla una consigna evidentment humanista i de progrés, la igualtat és un desig de mort». Melman, C., *La nouvelle économie psychique*, *op. cit*. Melman parla aquí de la igualtat entre homes i dones.

8 Afortunadament, fa poc temps hi ha hagut un contrafoc. Alguns exemples són els llibres de psicoanalistes següents: Bourlez, F. (2018), *Queer psychoanalysis, Clinique mineure et déconstructions du genre*, París, Hermann; Lazali, K. (2018), *Le trauma coloniale, une enquête sur els effets psychiques et politiques contemporains de l'oppression coloniale en Algérie*, París, La Découverte; Ayouch, T. (2018), *Psychanalyse et hybridité, Genre, colonialité, subjectivations*, Lovaina, Leuven University Press; Boni, L, Mendelsohn, S. (2021), *La vie psychique du racisme*, París, La Découverte; i també el nostre llibre anterior *L'héritage politique de la psychanalyse*, *op. cit*. Aquesta obra és una continuació directa de l'anterior. Hem reprès lliurement alguns dels elements decisius relatius a la perspectiva d'una història popular. Que el lector ens perdoni: la recuperació era necessària per poder portar més lluny aquesta investigació específica.

una regressió anal.[9] Ara bé, com que la caritat ben entesa comença amb els de casa, aquesta «medicació» s'havia d'aplicar al propi camp. Tota psicoanàlisi polititzada va ser desacreditada. Segons els defensors d'aquesta tendència, els «perillosos excessos polítics» de l'*anti-Èdip*[10] o de tot un Reich s'havien de posar al descobert.[11] Els consideraven «figures aïllades», «marginals» i, a més a més, fins i tot Freud «havia quedat astorat»[12] amb la implicació del moviment psicoanalític francès al voltant del Maig del 68. Es tancava el «desafortunat parèntesi de la militància» en la història de la psicoanàlisi.[13] En general, qualsevol perspectiva freudomarxista o progressista era sospitosa del pitjor. El seu objectiu igualitari tan sols era una manera de «negar la mancança», la castració. Era una concepció ben perillosa, tan inclinada a negar l'agressivitat constitutiva de la pulsió sexual i l'angoixa culpable, intrafísica de l'home, que suposadament preparava sempre el llit dels totalitarismes. Convenia, doncs, «purificar» la psicoanàlisi. Aleshores, axiomatitzant la imatge de «l'or pur de la psicoanàlisi»,[14] s'explicava als estudiants –entre els quals em comptava– que havia arribat l'hora de triar: o bé «la il·lusió fantasmàtica del que és polític», o bé «l'ètica del Subjecte i la seva veritat». Un cop «sobri d'ideals», el psicoanalista ja no podia ser (o haver estat) militant de… llevat de la psicoanàlisi.[15]

La psicoanàlisi per fi havia arribat a «l'edat de la raó», i això influiria el curs dels seus estudis. Ben aviat, l'odi a la Història i als actors de l'emancipació, atrapats fins i tot per les lleis d'un inconscient etern, va

9 Stéphane, A. (1969), *L'univers contestationnaire*, París, Payot.

10 Deleuze, G., Guattari, F. (1972), *L'anti-OEdipe. Capitalisme et schizophrénie*, París, Minuit.

11 Al nostre llibre anterior, analitzem específicament la destinació del llibre de Deleuze i Guattari *L'anti-Œdipe. Capitalisme et schizophrénie* (F. Gabarron-Garcia, *L'héritage…*, *op. cit*.). Aquest llibre reprèn alguns dels seus elements crítics per aprofundir en aspectes que havíem hagut de posposar.

12 Mijolla, A., Mijolla-Mellor, S. (1996), *Psychanalyse*, París, Puf, p. 792.

13 Declaració de Jacques Hochmann al seminari *Utopsy*.

14 Es tractaria de contrastar «l'or pur de la psicoanàlisi» amb «el plom de les psicoteràpies». Però es tracta d'un error en la traducció de Bernam del text de Freud, que inverteix el sentit. Freud no contraposa «l'or de la psicoanàlisi» al «plom de la psicoteràpia», sinó «l'or» a «el coure». Combinat amb l'or, el fa més sòlid (els joiers treballen amb «or vermell»). La psicoanàlisi també sembla que es perd la ironia de Freud. «L'or de la psicoanàlisi» apunta a la fantasia de puresa que Freud ja era capaç de detectar en alguns dels seus col·legues.

15 Miller, J.-A. (2003), «Lacan et la politique», *Cités*, París, Puf, p. 105-123.

culminar, en un grau sense precedents, amb el tractament de la Revolució francesa, sistemàticament vinculada al Terror. D'ençà de Furet que aquest vell truc funciona.[16] Però s'ha de reconèixer que, superant Furet, les tesis dels neoanalistes excel·leixen en paralogisme refinat, gràcies a un mètode infal·lible: la Revolució es converteix en un simple afer edípic. Tota la cronologia revolucionària del 1789 es revisa a l'empara de la cronologia edípica per presentar-la com una *regressió*[17] –una infantilització sorprenent de la Història que desafia els fets. No fa gaire, encara, s'ha relacionat la Revolució francesa amb «el desig de mort del pare».[18] L'avorriment mateix dels processos d'emancipació i dels seus protagonistes és obvi en el tractament dels esdeveniments actuals: al punt de les revoltes àrabs, alguns no van tenir cap dubte a l'hora de qualificar l'anhel expressat de «desig de consum», de reivindicació individualista d'un «dret de gaudir» consumint «els plaers verinosos de l'Un-comptable i de l'Un-tot-sol amb què s'afarta l'Oncle Sam».[19]

Deixem de posar exemples calamitosos. És un fet trist que avui hem de reconèixer: ara que els Nous Filòsofs, com els historiadors reaccionaris, han estat àmpliament bandejats, la psicoanàlisi sembla que els ha reemplaçat en el paper de «nou gos guardià» del poder. És clar, la ronda de guàrdia sempre es fa en nom d'arguments antropològics sobre «l'estructura de la psique», que suposadament tenen prioritat damunt de qualsevol realitat social. I, segons una paradoxa pròpia del que s'anomena la perversió en psicopatologia, mentre aquesta *vulgata* dispensa els seus perjudicis sobre els homes, les dones i la política, mentre naturalitza l'agressió, afirma que avança en nom d'una suposada neutralitat política de la qual té el misteriós privilegi. Com tot pensament burgès,

16 Furet, F. (1978), *Penser la Révolution française*, París, Gallimard.

17 André, J. (1993), *La révolution fratricide*, París, Puf. De l'«assassinat del pare» amb l'execució de Lluís XVI al breu període de fraternitat (1789-91), expressió d'una «homosexualitat latent dels actors» que «encara no ha revelat els estralls de la seva ambivalència», al «fracàs de la Constitució», que va conduir al Terror, perquè en paraules de l'autor, «posa en dubte el principi de representació, de mediació, per una autoritat paternal». A partir d'aquí, es va acabar tot: es pot matar el rei, però cal consagrar-ne el principi a la Constitució. Sense un tercer paternal, la revolució «es gira contra si mateixa» com un «impuls de mort», era el Terror i «germans matant-se els uns als altres». La idea d'una possible democràcia directa i no representativa, a l'autor li sembla impensable.

18 Assoun, P.-L. (2015), *Tuer le mort, le désir révolutionnaire*, París, Puf.

19 Miller, J.-A. (2011), «Communiqué pour Rafah Nached», *La règle du jeu*, (13 de setembre).

aquesta psicoanàlisi creu que diu la veritat sobre la naturalesa humana enllà de les diferències culturals i històriques. I doncs, es tracta, encara, de psicoanàlisi? Res de menys cert. Per això proposem parlar de la *psicoanàlisi* com un discurs que participa en la dominació, i de la fabricació d'ideologia com «el conjunt de produccions ideals mitjançant les quals la classe dominant justifica la seva dominació».

A diferència de Robert Castel, del qual manllevem el terme, títol d'un llibre seu dels anys setanta,[20] ara la psicoanàlisi no és el nostre tema principal. Durant els anys vint del segle passat, Kolnai, que era psicoanalista, no va dubtar a l'hora de donar una versió «neutral» del comunisme com una «regressió a la mare».[21] I, fins on arriba la història de la disciplina, sembla que encara ronda el camp de la pràctica i la teoria analítiques, sigui com un espectre fugaç amb escassa influència, sigui com un monstre totpoderós que el sobrevola, depenent de les conjuntures sociohistòriques més o menys favorables al seu desenvolupament. Ara bé, si s'examina la literatura analítica contemporània –posem per cas, la que es remunta a la dècada dels vuitanta–, seria quedar curt, després d'haver-m'hi format, afirmar que fins fa poc la disciplina estava sota el domini del veritable Leviatan de la psicoanàlisi. Aquest Leviatan és el que aquest llibre vol desmantellar –no pas agafant-lo d'objecte, sinó suggerint-ne un remei. La psicoanàlisi és certament una tendència inherent a la nostra disciplina, una de les possibles desviacions que la condemnen a un angle mort. Pressuposa una certa relació amb la Història, que reïfica, vincle que proposem deixar enrere, començant per la nostra pròpia història disciplinària.

Per una història política de la psicoanàlisi

No hi ha res més fals que la faula d'una psicoanàlisi neutra. Ho demostren el vigor i la fecunditat de la psicoanàlisi polititzada, la dels anys vint –en bona part «oblidada», enllà que Freud la practiqués–, o la dels anys setanta –menystinguda en general, tot i inscriure's en la continuïtat de la primera. Però veurem que, enllà de les seves dues seqüències

20 Compartim els seus punts de vista. Castel, R. (1973), *Le psychanalysme, l'ordre psychanalytique et le pouvoir*, París, Maspero.

21 Kolnai, A. (1920), *Psychoanalyse und Soziologie*, Viena, Internationaler Psychoanalytischer Verlag.

paradigmàtiques, la perspectiva política de la psicoanàlisi en realitat li és consubstancial, fins i tot –i potser especialment– quan mira d'escapar-se'n i fracassa.

Per molt sorprenent que pugui semblar a molts analistes actuals, Freud va defensar *en la pràctica* una visió política progressista, optimista, i fins i tot favorable al comunisme, almenys fins l'any 1927.[22] Aquesta visió era àmpliament sostinguda entre els analistes.[23] Després de Freud, i durant força temps, buscada i amb el suport de molts d'ells. Durant els anys vint, la poc coneguda experiència avantguardista de Vera Schmidt i la seva Llar infantil a la Rússia bolxevic, revolucionària per a la psicoanàlisi infantil i sense equivalents a l'Europa occidental, suscitarà un interès viu en Freud i els seus col·laboradors, i servirà d'exemple per a molts analistes.

També tornarem a la carrera de Wilhelm Reich. Lluny dels clixés que la releguen al marge, la seva posició durant els anys vint el vincula a la prestigiosa tercera generació d'analistes, els membres de la qual donen fe d'un intens compromís polític.[24] Durant molt de temps, Freud va donar suport a aquests joves analistes que, entusiastes i encara no beneficiaris de clientela privada, es van bolcar en una pràctica clínica dirigida als més pobres.

Veurem que la «desautorització» de Reich a càrrec de Freud l'any 1929 –que els partidaris del pessimisme en psicoanàlisi no es cansen de promoure– en realitat va ser a causa d'un important gir teòric del segon. En un context polític fortament degradat, engendrarà una nova orientació pràctica que, molt més enllà del cas de Reich, enfrontarà la majoria d'analistes. Tindrà conseqüències molt greus per a la psicoanàlisi internacional –molt més greus, retrospectivament, que la desastrosa promoció, durant els mateixos anys, d'una psicologia ària per Jung,[25] figura repulsiva per excel·lència de la historiografia ortodoxa.

En contrast amb aquest gir freudià, la carrera de Marie Langer, iniciada al final dels anys trenta, no és, des del nostre punt de vista, menys

22 Però això no converteix Freud en comunista.

23 Jacoby, R. (1986), *Otto Fenichel: destins de la gauche freudienne*, París, Puf, p. 21.

24 Si bé és cert que aquest compromís va ser probablement més pronunciat que el de la generació anterior, i no va estar exempt de diferències d'opinió i conflictes generacionals, als quals tornarem més endavant, el fet és que *fonamentalment tots*, grans i joves igual, estaven compromesos.

25 En aquell moment, amb Jung, ja no es parlava de psicoanàlisi.

decisiva per al destí de la psicoanàlisi. Marxista, feminista, comunista, una joveníssima psicoanalista es compromet decididament amb l'acció revolucionària. Com Reich, està convençuda de la unitat del combat en tres fronts: la psicoanàlisi, el marxisme i el feminisme. Seguirem la seva carrera, de la Viena roja a l'Argentina, passant per les Brigades Internacionals a Espanya.[26]

Una altra seqüència, ampla i instructiva per a la nostra història, s'articula al voltant de Francesc Tosquelles. Format a Catalunya pels psicoanalistes de la Viena roja –exiliats per culpa de la guerra–, fa seva la causa de la comuna catalana abans de revolucionar l'hospital de Saint-Alban a França. La clínica de La Borde, fundada el 1953 per Oury (a la qual aviat s'afegiria Guattari), en seguiria les passes.

Finalment, recordarem la renovació de la psicoanàlisi alemanya a Heidelberg durant els anys setanta i l'aventura del SPK, el «Col·lectiu Socialista de Pacients». La radicalitat revolucionària d'aquesta experiència, com el desencadenament de la violència estatal contra l'SPK, ressonen amb el tràgic destí de la psicoanàlisi alemanya enfront del nazisme durant els anys trenta, i en el silenci al qual encara es troba sotmesa aquesta història –malgrat els nombrosos treballs d'historiadors– en l'àmbit psicoanalític.

Com el lector deu haver deduït, seguirem un mètode invers al que vam aprendre a les «escoles de psicoanàlisi» parisenques. Lluny de centrar-nos en l'exegesi, volem obrir els textos a la Història. Fent llum sobre les xarxes i les pràctiques clíniques i polítiques concretes dels analistes en el seu context històric, al mateix temps que tornem a certs textos fundadors –de Freud, però també d'altres–, veurem emergir tota una altra història, una història de les pràctiques.[27] Alhora, això permet una nova aprehensió dels textos clàssics i de la seva interpretació. Malgrat l'aparent heterogeneïtat i la discontinuïtat de la nostra narració, que traça les trajectòries dels analistes a través de les seves pròpies seqüències històriques, veurem com s'entortolliguen els fils que els uneixen, sigui sota la forma d'estranyes repeticions traumàtiques que ressonen a través del temps, dels llocs i de

26 Encara que no seguirem la seva carrera fins a aquest punt, cal assenyalar que continuarà la seva participació en una pràctica analítica amb els revolucionaris de Managua.

27 No ignorem, per descomptat, les mancances de la nostra massa breu exposició, que podria haver-se centrat en una infinitat d'altres figures i experiències psicoanalítiques ignorades o relegades. Tornarem sobre això a la conclusió.

les guerres, sigui sota la forma d'experiències pràctiques que, per singulars que siguin, es fan eco les unes de les altres. Per acabar, provarem de mostrar tant el que ens uneix avui amb aquests moments polititzats de la psicoanàlisi com els obstacles que ens en separen. La història que presentem és, abans que res, una *història de possibilitats*, que torna a interrogar el relat oficial de la nostra disciplina a la llum d'algunes de les seves bifurcacions decisives, generalment oblidades per la historiografia psicoanalítica francesa oficial, tal com s'ensenya en els departaments universitaris de psicoanàlisi o a les «escoles» de psicoanàlisi que hem conegut. Al capdavall, es tracta de fer una nova llum sobre el present de la disciplina per, potser, reobrir-la i tornar-la a connectar amb l'agudesa del descobriment freudià.[28] S'ha de recordar: el divan és essencialment un lloc de protesta i de prendre la paraula, i tant l'una com l'altra van ser d'entrada les de les dones. La invenció de Freud de la *talking cure* troba el punt de partida en la protesta de les seves pacients contra l'estament mèdic –majoritàriament masculí– que no les escoltava. L'epilèpsia, la paràlisi dels membres i la histèria no trobaven la seva causa en l'etiologia orgànica. Com sostenia Freud, de quina manera ignorar que el brot de símptomes que mostraven –per exemple la inhibició per pensar que patien– no estava relacionat amb la dominació social i la repressió a la qual estaven sotmeses des de la infància? Dècades més tard, Fanon faria una observació similar durant la guerra algeriana d'alliberament, atès que alguns dels seus pacients, antics colonitzats, mostraven símptomes d'úlceres i deformitats de la columna vertebral.[29] La psicoanàlisi és l'espai en què aquesta veu singular, d'entrada impedida, busca de fer-se escoltar malgrat la dominació, la negació, el control i la perversió. Molt sovint, l'analista ha de donar testimoni d'un patiment mut i sense nom que pot acabar apoderant-se de la realitat del cos, i només la feina de la cura pot alliberar el subjecte. La psicoanàlisi li ofereix la possibilitat de

28 Com que no soc historiador de formació, el que em va impulsar a dur a terme aquesta investigació van ser, sobretot, les preocupacions en l'àmbit de la pràctica clínica analítica (vegeu el meu llibre anterior, Gabarron-Garcia, F., *L'héritage…*, *op. cit.*). Però aquesta vegada m'inclino a pensar, seguint l'exemple d'historiadors avesats, que és aquesta mateixa contingència i el biaix assumit que en deriva que dona força a la meva argumentació i en fa possible la intel·ligibilitat. Un escrit sempre està situat, i el mínim rigor d'un investigador, lluny de consistir a pretendre abstreure's d'això en nom de l'«objectivitat», és reconèixer-ne la parcialitat, que aquí, com es deu haver deduït, és el de la primacia de la *perspectiva revolucionària en la psicoanàlisi*.

29 Fanon, F. (2020) [1961], *Els condemnats de la terra*, Barcelona/Manresa, Tigre de Paper i Pol·len edicions.

poder tornar a menar el seu destí, de desbrossar el camí perquè el seu desig arreli i surti del clot. En el tumult de la dominació contemporània, i al punt que es veu un retorn amenaçador del paradigma de l'etiologia organicista, l'abast revolucionari de la cura a través de la paraula fa que continuï sent molt valuosa per a la nostra època.